

1. Del patrimoni a la patrimonialització: la construcció dels objectes patrimonials

ALBERT MONCUSÍ FERRÉ

Secció de Filosofia i Ciències Socials. Institut d'Estudis Catalans
Departament de Sociologia i Antropologia Social.
Universitat de València - Estudi General

1. INTRODUCCIÓ

El patrimoni cultural, en les seues diverses manifestacions, constitueix un conjunt heterogeni de pràctiques i objectes construït per actors que, en la seua interacció des de diverses posicions i amb diversos recursos, li donen sentit. Està teixit, doncs, a base de discursos i de pràctiques, en dinàmiques de negociació que poden estar marcades pel conflicte (Santamarina, 2005). Aquest és el plantejament d'aquesta contribució a l'informe transversal sobre patrimoni que, per tant, parteix de desplaçar la mirada dels béns en si mateixos cap a la patrimonialització, això és, el procés a través del qual es construeixen els objectes patrimonials. Aquest punt de partida és, de fet, la proposta conceptual que aporta l'antropologia social i cultural i que es troba present de forma més o menys directa en trobades científiques de la disciplina, com els congressos que organitzen periòdicament l'AVA (Associació Valenciana d'Antropologia), l'ASAE (Asociación de Asociaciones de Antropología del Estado Español) o l'EASA (European Association of Social Anthropologists), o com el COCA (Congrés Català d'Antropologia). És també el punt de què partim la major part dels qui fem recerca i transferència en forma d'assessorament o d'informes per a la declaració de béns o de pràctiques com a patrimoni cultural. Una petició que als que exercim com a antropòlegs o antropòlegs socials sol arribar-nos en relació amb els anomenats «béns immaterials» o «intangibles».

El patrimoni immaterial és tractat en detall en una altra aportació en aquest mateix informe. Direm ací, només, que la seua consolidació com a categoria a partir de la Convenció per la Salvaguarda del Patrimoni Immaterial de la UNESCO, de 2003, ha comportat, precisament, que siga rellevant l'enfocament conceptual de l'Antropologia Social i Cultural. És així perquè ha suposat el

desplegament d'un paradigma de patrimonialització fundat sobre una tríada de conceptes —identitat, tradició i transmissió— molt presents en la disciplina antropològica i que ara incorporen governs, especialistes i ciutadania organitzada (associacions i moviments socials) i no organitzada (individus a títol particular) en els discursos i les pràctiques amb què malden perquè quelcom siga reconegut com a patrimoni cultural (Bortolotto, 2014), encara que siga mantenint cert romanticisme nostàlgic propi d'una noció del patrimoni que idealitza els objectes seleccionats com a essencialment dignes de ser preservats (Santamarina, 2011).

Parlar de patrimonialització suposa, per tant, deixar de banda la dignitat intrínseca que sovint s'atribueix automàticament a objectes artístics, monuments i béns de certificada bellesa o antiguitat històrica, per emfasitzar operacions que comporten interpretar múltiples i diversos objectes, espais i pràctiques com a «patrimoni». En la taula de diàleg preparatori d'aquest document transversal, que vaig tenir el plaer de compartir amb Pilar Vélez, Marta Prevosti i Joan Carles Alay, va quedar palès tant l'ampli abast d'allò que és susceptible de patrimonialització com les dificultats institucionals que suposa abastar-ne el reconeixement. El nou paradigma del patrimoni immaterial ha subratllat que la patrimonialització, per aquell caràcter interpretatiu, és un procés de construcció en el qual participen diversos actors que practiquen una reflexió metacultural (Kirshenblatt-Gimblett, 2004), en el sentit que són conscients d'una sèrie de passos o operacions que cal seguir per assolir una declaració patrimonial en què, amb tot, són imprescindibles les institucions públiques que tenen la capacitat reconeguda d'acabar certificant l'autenticitat dels béns que cal declarar sota la categoria patrimonial que siga escament (Davallon, 2014).

L'objectiu d'aquest text és explorar aquest procés de construcció d'objectes, en relació amb alguns exemples que trobem a les terres de parla catalana. Els arguments els desplegem començant per una referència al paper dels actors i les seues relacions, amb una consideració especial del marc configurat per actors institucionals. Un punt que tindrà en compte els valors i els usos que es poden trobar darrere els processos de patrimonialització.

A continuació dedicarem tres apartats a veure al paper de sengles conjunts d'actors, cadascun d'ells internament heterogeni, però amb un paper ben definit: especialistes i erudits, consumidors i emprenedors, i ciutadania. Els tractarem mitjançant alguns casos concrets. Tancarà aquest text un apartat de conclusió orientat a respondre una pregunta: els processos de patrimonialització ajuden a bastir la societat futura?

2. EL MARC INSTITUCIONAL I ELS ACTORS EN RELACIÓ

Com acabem d'apuntar, el joc de la patrimonialització comporta un protagonisme d'institucions que en certifiquen el resultat (Davallon, 2014). Segurament qui està llegint aquest text pensarà que els protagonistes són organismes oficials que van des d'un ajuntament fins a la UNESCO, passant per conselleries de governs autonòmics o ministeris estatals. El cert és que aquests organismes operen com a sancionadors dels processos de patrimonialització. Per començar, assenten les bases legals i procedimentals perquè siga possible la identificació, la catalogació i l'inventari de béns. L'evolució del marc legal patrimonial, en particular envers la consolidació internacional de la categoria «patrimoni immaterial» —que trobareu referenciada en aquest mateix informe en el text de Camila del Mármol— ha suposat la incorporació progressiva de nous tipus d'elements que cal protegir, entre altres coses, des d'una definició centrada en monuments fins a una altra orientada a béns vernaculars (Ariño, 2002). A més, des de la Convenció de 2003, s'ha passat de parlar únicament de «conservació» a parlar també de «salvaguarda» per a fer referència a la preservació, d'una generació a una altra, d'elements vigents, categoritzats com a immaterials. La noció s'ha aplicat també, almenys des de finals dels anys noranta del segle passat, en els programes ambientals i socials del Banc Mundial. Una de les seues novetats més significatives és que incorpora la idea de custòdia perquè siga viable el manteniment de pràctiques i dels contextos en què tenen sentit. Així doncs, se salvaguarden, en el present, béns patrimonialitzats amb una relació especial amb el passat que es poden continuar mantenint en el futur.

Les normatives i els procediments han contribuït decisivament a la institucionalització —és a dir, a la cristal·lització social (Berger, Luckmann, 1988)— de la noció de patrimoni cultural i de la seua salvaguarda. Els organismes oficials que estableixen aquestes regulacions solen actuar de la mà d'especialistes científics de camps com la història, l'arqueologia o l'antropologia, per a activar una selecció de béns que, per l'aplicació del seu criteri especialitzat, són posats en mans de la comunitat i sacralitzats, així, com a patrimonials (Heinich, 2009). Aleshores, s'apliquen principis d'autoritat i d'utilitat sobre la base de certs valors simbòlics, de representació d'un col·lectiu local o nacional, o de la humanitat en general, o de representació d'un caràcter únic o especial reconegut des d'aquelles disciplines com a artístic, històric, arqueològic o etnològic (Moncusí Ferré, 2005). De manera que el procés de patrimonialització posa sobre la taula el valor de certs béns com a símbols. És a dir, com a representacions arbitràries i convencionals d'objectes o accions, que condensen significats que els atribueixen sense que necessàriament tinguen una relació material amb l'objecte o l'acció en qüestió, en un exercici que sol dur associat algun tipus d'emotivitat (Beattie, 1986). Els símbols sovint són polisèmics, ja que

s'empren en diferents contextos, per diferents agents i per a diferents finalitats. Un mateix bé pot ser interpretat com a símbol identitari, idealitzat, o com a emblema de lluita en conflictes. És el que va passar, fa uns anys, amb el Tribunal de les aigües de València com a símbol identitari, però també, a principis del segle XXI, com a emblema de la defensa del transvasament d'aigua de l'Ebre a terres valencianes.

La funció de representació dels béns patrimonialitzats pot fins i tot contribuir a l'autorepresentació d'una societat i del seu ideari, ja siga el de la ciència il·lustrada, el colonial, el postcolonial, l'antiracista, el dels Drets Humans, el de la grandesa nacional o el del pensament crític sobre el paper i la responsabilitat de cada subjecte en la mateixa constitució de la societat. La construcció de sentit que suposa tota patrimonialització és un procés sempre obert a viratges i transformacions que poden arribar a incloure, com va passar en casos com els papers de Salamanca, «el negre de Banyoles» o les obres de Sixena, formes de devolució o restitució no exemptes de crítiques.

Al capdavant, la construcció de sentit que comporta el procés de patrimonialització per a certs objectes i pràctiques en suposa usos diversos basats sobretot en la posició de cert poder, l'experiència i la memòria dels subjectes que els protagonitzen. Poden ser usos per a la legitimació de qui els esgrimeix com a propis, per a fonamentar la pròpia identitat i l'autoestima o per al desenvolupament territorial o la venda al mercat. En la terminologia de la UNESCO, hi ha un «nosaltres» que es coneix com a «comunitat». El nou paradigma del patrimoni immaterial posa en el centre aquest referent comunitari com a subjecte sobre el qual recolza el reconeixement patrimonial. Així es plasma explícitament en la Convenció de 2003 per a la Salvaguarda del Patrimoni Immaterial, que el defineix com a «usos, representacions, expressions, coneixements i tècniques [...] que les comunitats, els grups i en alguns casos els individus reconeixen com a part integrant de llur patrimoni cultural». Amb aquest esment explícit, se sanciona la incorporació d'actors de la societat civil i del món empresarial en la patrimonialització.

Per tant, el mapa d'actors del procés de construcció institucionalitzada de béns patrimonials transcendeix els organismes oficials per incorporar-ne d'altres. En els apartats següents entrarem en detall en el seu paper en el desplaçament de l'atenció dels objectes patrimonials als subjectes que els esgrimeixen com a propis i que malden pel reconeixement de la necessitat que siguen salvaguardats o conservats.

3. ACADÈMICS, TÈCNICS I ERUDITS: CONSCIÈNCIA I CONSTRUCCIÓ PATRIMONIALS

Acadèmics, tècnics i erudits locals conformen un sistema d'experts que participa dels processos de patrimonialització treballant en interconnexió amb els organismes oficials en la seua tasca de certificació amb investigacions, inventaris,

informes i catalogacions o elaborant productes de difusió com exposicions o publicacions escrites o audiovisuals. A més, poden promoure declaracions patrimonials com a activistes que participen d'iniciatives ciutadanes, deixant més de banda el seu coneixement expert per dirigir els esforços cap a la pràctica de la mobilització col·lectiva. Amb tot, quan es desenvolupen processos participatius que comporten investigació, les fronteres entre la recerca, la transferència i l'activisme esdevenen difuses.

Quan es tracta de contribuir conscientment al procés de construcció patrimonial, aquests actors ho poden fer posant els seus coneixements, la seva experiència i fins i tot el poder que els pot atorgar la posició que ocupen, a disposició de la selecció i la salvaguarda d'objectes patrimonials. Fer aquest paper en la línia que estem compartint en aquest text suposa fugir de la fetitxització de certs objectes que sovint es troba darrere de la voluntat de patrimonialitzar-los (Kirshenblatt-Gimblett, 2004). En les terres de parla catalana trobem exemples en què s'ha aplicat i s'aplica aquesta mirada crítica, orientada al procés de patrimonialització, més que als béns. És el que es proposa, per exemple des de l'activitat formativa, als màsters oficials que ofereixen la Universitat de València¹ i la Universitat de Barcelona,² o en la docència que en aquelles i en altres universitats s'imparteix sobre patrimoni en graus com els d'Antropologia o de Turisme.

La mateixa mirada l'apliquem quan fem tasques de recerca i d'assessorament. En 2021, per exemple, la declaració de la paella com a bé d'interès cultural es va recolzar en un informe que fou aprovat pel Consell de Govern de la Universitat de València. El document destacava el valor, identitari i de mercat, del bé, i el fet que s'havien desplegat la lògica i les operacions hegemòniques en matèria de patrimonialització, recolzades sobre aquells valors i sobre l'aplicació de la normativa vigent. Al remat, no era el valor intrínsec de la paella el que comptava, sinó els passos i els procediments seguits per qui en demanava el reconeixement.

Un altre cas el representa el treball preparatiu per a la declaració de l'apicultura com a mostra representativa de patrimoni immaterial nacional a Espanya, en què he estat treballant després que Enric Simó, apicultor i tècnic veterinari d'API-ADS (Agrupació de Defensa Sanitària Apícola), em contactés, a instàncies de la Direcció General de Bienes Culturales del govern estatal, per preparar un informe que tenia per finalitat la incoació d'un expedient de declaració patrimonial. Si bé la proposta partia de l'interès en l'apicultura professional i la tradicional, la mirada s'ha ampliat per a incloure sectors educatius i culturals que podrien participar de l'activació patrimonial.

1. Màster en Gestió Cultural, que compta amb formació específica en investigació, gestió i difusió de la patrimonialització etnològica i la cultura popular.

2. Màster en Gestió del Patrimoni Cultural i Museologia.

Precisament en el terreny de la realització d'inventaris per part de l'Administració podem citar també el cas de l'IPEC (Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya). Entre els seus programes es troba la col·lecció de llibres «Temes d'Etnologia de Catalunya»,³ en què s'han publicat els resultats de les recerques finançades en el marc del programa d'inventari. S'hi treballen temàtiques que van des dels usos tradicionals de l'aigua al Montseny o l'economia tradicional al Montsec fins al treball sexual a Barcelona, la construcció de les biografies o el carrer com a espai de festa i revolta, a la mateixa ciutat. És una mostra d'apertura epistemològica enfront de la comprensió d'allò que es pot seleccionar perquè siga patrimonialitzat.

Una disposició semblant la trobem en el cas de l'inventari de béns immobles d'Etnologia de la Direcció General de Patrimoni de la Generalitat Valenciana, que, si bé no està inclòs en l'Inventari General de Patrimoni Cultural Valencià, comporta un cert reconeixement del caràcter patrimonial d'allò que s'hi inclou. Entre els béns fixats⁴ es troben diversos edificis residencials per a habitatge obrer construïts en la segona meitat dels anys cinquanta del segle xx al port de Sagunt. En les classes del màster oficial en Gestió Cultural de la Universitat de València acostume a mostrar la fotografia d'un d'ells, barrejada amb altres, en un exercici que consisteix a determinar si són elements que podrien ser susceptibles de reconeixement i protecció patrimonial. El més habitual és que ningú incloga aquests blocs de pisos entre els béns protegibles.

En el marc de la gestió museològica trobem també casos interessants. Per exemple, l'Etno (Museu Valencià d'Etnologia) ha reformulat recentment la primera part de la seua exposició permanent, i ha passat d'un model que atorgava molt de protagonisme al text i als objectes, i que mostrava una mirada nostàlgica sobre la ciutat, a un altre en què el discurs resulta molt visual i en què es promou la reflexió al voltant de com afecten les transformacions i la vida urbanes fenòmens com la globalització, la turistització o la gentrificació. El mateix museu va acollir, en 2014, l'exposició «Himàlaia», basada en dues col·leccions del Musée d'Ethnographie de Neuchâtel (Suïssa), que feien pensar, de manera crítica, sobre la serralada en qüestió com a icona. Al costat d'objectes tradicionals del Tibet, se'n podien veure d'altres, com una crema de protecció solar comercialitzada amb el nom *Himalaya* o fragments de pel·lícules amb referències a l'Himàlaia. L'exposició convidava, així, al pensament amb un discurs museològic que no girava l'esquena al present.

També des de l'àmbit museològic podem citar el *Prometheus Museum*⁵ (museu virtual de les festes del foc al Pirineu), una proposta desenvolupada a redós del confinament per COVID-19, que és un exemple de mirada transterritorial que

3. Els volums estan disponibles a <<https://calaix.gencat.cat/handle/10687/423604>>.

4. Els podeu consultar a <<https://cultura.gva.es/va/web/patrimonio-cultural-y-museos/etnologia>>.

5. En línia: <<https://prometheus.museum/ca/>>.

involucra la ciutadania en la construcció i l'experiència de la festa patrimonialitzada. Un dels elements del museu virtual és la pestanya «compartir», que inclou l'apartat «Social Media Hub», una finestra oberta a la inclusió de referències a l'experiència festiva a Facebook i Instagram i un tutorial per a fabricar un brandó (torxa artesana que es branda en la festa de les falles pirinenques).

Tot plegat són exemples en què experts i expertes van més enllà de preconcepcions basades en el valor inherent dels béns per obrir la mirada al procés patrimonialitzador amb una disposició a dialogar amb actors que posen sobre la taula el reconeixement de béns pel que representen per a ells en termes identitaris o polítics o per a la comprensió de la humanitat, en general, des d'experiències particulars. D'aquesta manera, els especialistes podem generar controvèrsia, pensament i consciència patrimonial tot potenciant que en el joc de la patrimonialització hi entren actors subalterns.

No obstant això, en el marc de la institucionalització dels processos de patrimonialització i en virtut de la posició hegemònica de la ciència com a forma de coneixement, seguim garantint d'alguna manera la plausibilitat de la construcció d'objectes patrimonials. Un exemple particular en relació amb l'acció institucional el representa la Declaració de la Dieta Mediterrània com a Patrimoni Immaterial de la Humanitat per la UNESCO. Més enllà del fet que en l'elaboració del corresponent expedient hi hagen participat especialistes, resulta interessant que el text faça referència a la contribució a la salut i al benestar que comporta la pràctica d'aquesta dieta, amb l'esment del Ministeri de Salut de Grècia o l'OMS i que entre els actors comunitaris que subscriuen el document preceptiu de consentiment de les comunitats s'incloguen, per al cas d'Espanya, l'Asociación Academia Española de Nutrición y Ciencias de la Alimentación, el Grup de Recerca en Nutrició Comunitària (GRENC) de la Universitat de Barcelona i la Fundación para la Investigación Nutricional. Si el procés de patrimonialització comporta una institucionalització, ací es creua amb un altre procés també objecte d'institucionalització, com és el de la medicalització. Aquest consisteix a donar tractaments i explicacions mèdiques per a fenòmens no mèdics (Conrad, 1992). D'aquesta manera, una definició patrimonial es veu apuntalada per un discurs mèdic, en aquest cas, nutricional.

4. CONSUMIDORS I EMPRENEDORS PATRIMONIALS

Des de Polanyi (1995 [1957]) sabem que els processos econòmics s'han institucionalitzat, de forma que es troben incrustats a la vida social. En aquest sentit, el mercat entrellaça actors que produeixen, distribueixen i consumeixen béns i serveis sota una mateixa lògica d'intercanvis amb què cerquen beneficis. En el sistema neoliberal, avui predominant en la major part del planeta, aquest tipus de lògica ha impregnat amplament la vida social (Harvey, 2007). Els béns patrimonialitzats poden tenir un

valor de canvi directe, en la mesura que es pot pagar per la seua visita, i un d'indirecte, en tant que al seu voltant es generen negocis. En el context actual, són valors que fonamenten pràctiques de mercantilització. Ja fa anys MacCannell (2013 [1976]) va assenyalar la pràctica de compravenda d'autenticitat en el sector turístic. Des d'aleshores, s'ha observat la constitució d'un mercat de l'autenticitat (Santamarina, Moncusí Ferré, 2015) en què els béns patrimonialitzats són fonamentals sobretot en el context turístic i en una època en què l'economia dels intangibles multiplica la rendibilitat potencial de la inversió en projectes de patrimoni col·lectiu (Santamarina, Mármol, 2020). Aquesta mercantilització, però, no és resultat d'un mer càlcul estratègic, sinó que recolza en la importància del consum en la construcció d'identitats a través de béns, entre els quals es troben els que són patrimonialitzats. Això afecta tant qui exerceix de consumidor com qui produeix o posa en circulació béns patrimonials, perquè ambdós subjectes es poden sentir compromesos en una mateixa tasca de posada en valor i construcció de sentit que els inclouen a ells mateixos (Alonso Hernández, 2015).

En les dinàmiques d'intercanvi econòmic que es despleguen amb els processos de patrimonialització, hi podem observar tres vies per a construir una relació entre subjectes (Santamarina, Moncusí Ferré, 2015). Primer, es desplega un «nosaltres per a nosaltres», segons el qual els membres d'un grup gaudeixen entre ells de tot allò que els identifica. Segon, hi ha la representació d'un «nosaltres per a altres» a través de la qual membres del grup en qüestió mostren a consumidors, turistes i visitants elements amb els quals s'identifiquen. Tercer, es representa també un «vosaltres per a nosaltres» que suposa el mateix que l'anterior però des del punt de vista dels qui observen o experimenten d'alguna manera un patrimoni aliè, la qual cosa comporta una certa exigència d'autenticitat en la representació, i fins i tot una certa expectativa estereotipada sobre allò que es pot mostrar.

En aquest sentit, artistes, professionals, empreses, administracions i consorcis s'interessen pel valor de canvi en joc en relació amb els béns patrimonialitzats que, com ja hem apuntat, és aprofitat sobretot en el sector turístic a través de les pràctiques de consum que s'hi poden desplegar. Així, els museus formen una part imprescindible al costat dels béns patrimonials (en clau d'espais, objectes o paisatges) en rutes temàtiques com les que, a les nostres terres, representen, entre molts altres, casos com la Ruta de les Catedrals del Vi a Catalunya, la Ruta del Vi de Requena, la Ruta de la Seda a València, la Ruta del Císter a la Conca de Barberà, la Ruta a les Terres de l'Ebre o la de l'Art Rupestre a Catalunya, o la promoció de festes com la Magdalena, la Festa de Gràcia, les Falles o la Tomatina de Bunyol. Són iniciatives que, a més d'estar sovint associades a projectes museogràfics, tenen èxit perquè l'espai públic n'esdevé l'escenari, tenen una duració acotada, empren el teixit social existent i es recolzen en la cerca de lleure i diversió per part de consumidors àvids d'experiències (Andreu, 2008).

Tot plegat ofereix un rendiment per a qui emprèn negocis a redós d'una patrimonialització que impulsa l'oferta dels objectes patrimonialitzats incloent-los en l'imaginari col·lectiu turístic, sobretot quan es disposa de les infraestructures i dels serveis necessaris. És un esforç al qual pot contribuir el fet de col·locar el producte en un paquet on n'hi ha d'altres de molt cridaners (Prats, Santana, 2005). La promoció turística de la ciutat de València, plasmada en les guies turístiques, és un exemple molt clar d'aquesta pràctica que acaba definint una marca que combina, de forma més o menys eclèctica, diversos elements entre els quals es troben diferents elements de patrimoni monumental i també immaterial (Santamarina, Moncusí Ferré, 2013).

Finalment, i encara dins d'aquest punt, hem de tenir en compte la possibilitat que, en el marc d'una creixent terciarització, hi haja activitats econòmiques la rendibilitat de les quals es veja facilitada pels processos de patrimonialització. Més amunt parlàvem del cas de la proposta de declaració patrimonial de l'apicultura. Darrere del projecte hi ha l'interès del sector apícola professional per mantenir una activitat la continuïtat de la qual resulta molt difícil en el context del canvi climàtic i del mercat globalitzat.

5. CIUTADANIA, MEMÒRIA I PATRIMONIALITZACIÓ

També la ciutadania, entesa com a subjecte de dret amb cert compromís col·lectiu, té un paper potencial en els processos de patrimonialització. Ja hem dit que el camp del patrimoni cultural és central en les polítiques locals, nacionals i internacionals, envers la representació simbòlica del poder i el desenvolupament socioeconòmic i territorial. Aquesta centralitat ha arrelat en els processos de construcció d'identitats i memòries per part d'instàncies oficials, però també per part d'actors subalterns que reivindiquen la posada en valor d'objectes o relats oblidats o incòmodes. Així doncs, el patrimoni és un recurs estratègic no només des del poder de les instàncies oficials, sinó també des del contrapoder dels qui s'hi confronten o contraposen (Van Geert, Roigé, 2016). És en aquest sentit que guanya protagonisme la ciutadania i, sobretot, la que s'organitza a través d'associacions i moviments socials.

D'entrada, i en relació amb els processos de declaració patrimonial de la UNESCO com a patrimoni immaterial, cal tenir en compte que és imprescindible que incloguen un document de consentiment de les comunitats que solen subscriure, precisament associacions. Darrere d'aquesta subscripció, però també d'altres iniciatives locals (i a més de possibles interessos materials, vinculats al que acabem de veure en el punt anterior), hi ha el valor simbòlic que sol suposar que els objectes patrimonialitzats esdevenen elements clau en projectes identitaris, no només des del punt de vista socioterritorial, sinó també en relació amb un determinat ideari associat a valors que són nuclears per al compromís cívic com la

llibertat, l'ecologia o l'antiracisme o els diversos drets humans. Els actors de la ciutadania, doncs, poden treballar des de la identificació col·lectiva, socioterritorial o ètnica, o fer-ho des de la identificació amb aquests valors universals. Les dues opcions no són excloents, en la mesura, com a mínim, que la conjunció de diferents identitats ètniques pot suposar una diversitat universalment valorable.

Un exemple del paper de la iniciativa ciutadana és l'EMUGBA (Ecomuseu Urbà Gitano), que realitza una tasca de valorització de la memòria del poble gitano en el context de la ciutat de Barcelona. Parlem, en aquest cas, d'una infraestructura i d'un servei desenvolupats per part d'una associació i que, de fet, van néixer per la iniciativa de diverses veïnes del carrer de la Cera. En altres casos es tracta de projectes puntuals, en forma d'exposició. En serien exemples, només per citar alguns casos, exposicions com «Arriben bandes. Societats musicals valencianes», «Muixerangues al cel», «La festa popular, la catalanitat cívica», «Barcelona, la ciutat dels barris», «La memòria dels barris» o «La ciutat dels infants: Jocs i joguines de barri», realitzades en museus públics de localitats de terres de parla de catalana com València, Barcelona o Palma de Mallorca i en la producció de les quals han participat activament associacions.

Altres exemples els trobem en el terreny de la cultura popular, patrimonialitzada sota la categoria de patrimoni immaterial. Les falles de València i les del Pirineu en són exemple. Ambdues són festes declarades Patrimoni de la Humanitat per la UNESCO i el convencionalisme formal i de contingut de les seues manifestacions es combina amb expressions reivindicatives al voltant de valors socials i democràtics, a través de la mateixa festa. En el cas de València, això s'observa en la coexistència de falles oficials amb falles que, sota el nom de «combatives», reivindiquen valors d'igualtat social i de gènere i mostren posicions anti-capitalistes (Santamarina, Mármol, 2020). Al Pirineu, tal com explica Mármol en el seu capítol d'aquest informe fent-se ressò de la tesi doctoral de Mireia Guil (2023), la festa patrimonialitzada va ser en el seu moment escenari de la reivindicació de llibertat per als presos polítics del Procés.

Els exemples que hem assenyalat tenen una relació estreta amb el marc territorial i les identitats que s'hi generen, però, a més, sorgeixen arran de processos de canvi social que fan especialment rellevant l'activació patrimonial. En altres casos la identificació gira al voltant de valors com la llibertat o la democràcia, amb reflexions suscitées per esdeveniments històrics produïts en un context sociohistòric i territorial concret. A les nostres terres, és el cas de les iniciatives patrimonials sobre la Guerra Civil i la repressió franquista. Un exemple en són les dues exposicions que componien el projecte «Les fosses del franquisme», realitzades recentment a l'Etno (Museu Valencià d'Etnologia), amb la col·laboració de la Plataforma d'Associacions de Familiars de Víctimes del Franquisme de les Fosses Comunes de Paterna, que participà també en alguna activitat paral·lela. En el mateix marc

treballen les associacions memorialistes de Catalunya (llistades en el si del projecte públic «Memorial democràtic»⁶), que organitzen jornades, exposicions i visites i que donen suport a iniciatives de recuperació d'espais i béns patrimonials que tenen per finalitat fer memòria de la Guerra Civil i de la repressió franquista, tot evitant un oblit que podria facilitar que es repetisquen pràctiques i discursos que, en el passat, van incomplir drets humans universals.

Com hem apuntat abans, moltes iniciatives es desenvolupen amb una participació d'experts que actuen com a activistes en defensa del patrimoni. Un exemple en aquest sentit el constitueix el projecte col·laboratiu *Wikipedra. Construccions de Pedra Seca*.⁷ L'origen de la iniciativa, que presenta de forma exhaustiva i sistemàtica un mapa de construccions de pedra en sec al Principat de Catalunya i en algunes comarques de Catalunya Nord, es troba en una associació (ADRINOC, Associació per al Desenvolupament Rural Integral de la Zona Nord-Oriental de Catalunya). Amb tot, l'important suport públic existent d'inici i que s'ha anat consolidant fa que el caràcter cívic radique més que res en el fet que persones voluntàries vagen nodrint de dades els registres del projecte que es poden consultar lliurement, en línia.

La ciutadania, de tota manera, es mou entre posicions més o menys institucionals, en el sentit d'actuar alineada amb posicionaments i plantejaments oficials. Ho exemplifica la foguera del motí de Velluters, una celebració que commemora una vaga de filadores de seda que va tenir lloc, en aquest barri cèntric de València, a principis de segle xx. Es va iniciar en 2007 de la mà del moviment veïnal com una festa de reivindicació de les lluites socials i, en especial, de la lluita pel reconeixement de la dignitat d'un barri aleshores estigmatitzat sota la etiqueta de «barri xino». Avui la festa manté un caràcter reivindicatiu per a bona part del veïnat, però al mateix temps conflueix en un relat ofert al turisme per les institucions sota la marca «ruta de la seda» (Fioravanti, 2023). De fet, trobem la festivitat inclosa com un dels elements que presenta la pàgina web oficial de la ruta que, entre altres elements, incorpora el barri.

La potencialitat patrimonialitzadora de la ciutadania és enorme, però no sempre la patrimonialització es desenvolupa. Encara a la ciutat de València en trobem un altre exemple: l'anomenat «forat de la vergonya». Fins fa uns mesos, els carrers Agustín Lara i Baeza, al barri dels Orriols, es trobaven separats per un forat que persones del veïnat van obrir amb les seues pròpies mans,⁸ en els anys seixanta, per

6. En línia: <<https://memoria.gencat.cat/ca/que-fem/centre-de-documentacio-del-memorial/recursos-dinformacio/enllacos/associacions-memorialistes/index.html>>.

7. En línia: <<https://wikipedra.catpaisatge.net/>>.

8. El forat no es pot observar físicament avui dia, però resta documentat a internet en fotografies i es pot visitar virtualment si se segueix la línia temporal de Google Maps.

poder passar d'un carrer a l'altre. Avui dia el forat no existeix. S'ha enderrocant el mur que havia estat foradat per a construir una gran plaça. El veïnat ha celebrat aquest fet, tot i que quan es va enderrocar el forat era objecte de visites, entre elles la que es feia en la ruta del programa «Diversitours», que encara avui presenta aquest barri multicultural als estudiants de secundària i de les universitats populars de la ciutat.

En el relat d'aquell recorregut guiat, en l'elaboració del qual vaig tenir l'ocasió de treballar, el forat es presentava com un símbol de la lluita del barri pels serveis i per les infraestructures que li calien i contra el relegament que sentia la seua població. En conèixer el projecte d'enderrocament, vaig pensar de seguida que seria interessant mantenir el forat, com si es tractés d'un arc de triomf en honor de la lluita veïnal. De fet, vaig expressar aquesta idea a algunes persones del veïnat. Finalment es va produir l'enderrocament. Qui havia obert el forat de la vergonya ho va fer per poder creuar entre dos carrers. Una intenció ben material. Avui el veïnat celebra que l'obertura del nou pas és clarament funcional en aquest sentit. Hi ha qui hi afegeix que és un exemple de la sendera de les millores necessàries per al barri. En una de les pàgines de Facebook, quan es va anunciar l'enderrocament, alguna veu en va parlar com un símbol del barri que calia mantenir, però predominaven les lectures que se cenyien a aquell valor material lligat a la utilitat com a lloc de pas i, fins i tot, al que representa simbòlicament enderrocar un pas xicotet, en un racó abandonat i insalubre, per a un barri molts dels habitants del qual s'han sentit —i se senten encara— desatesos.

En definitiva, la ciutadania té una posició des de la qual es poden articular iniciatives que expressen la naturalesa conflictiva i sovint contradictòria de processos de patrimonialització que sorgeixen i es desenvolupen en situacions de transformació social, però també lligats al marc institucional que, com hem vist, resulta decisiu per al desenvolupament d'aquest tipus de processos. Efectivament, les institucions oficials han assentat les bases d'una gramàtica patrimonialitzadora. No obstant això, i especialment quan es tracta del patrimoni immaterial, des de la ciutadania hi ha actors que parteixen d'aquella mateixa gramàtica per reivindicar un potencial de democratització i transformació social dels béns patrimonials.

6. CONCLUSIÓ: EL PATRIMONI COM A FERRAMENTA PER A BASTIR LA SOCIETAT FUTURA

Els processos de patrimonialització no són un fruit natural de la predestinació que deriva de la naturalesa essencialment única d'uns objectes, ni tampoc resulten de l'exclusiva capacitat de reconèixer aquesta naturalesa per part d'experts. Per contra, són el resultat de processos de construcció dels quals participen diversos actors, en una tasca més o menys conscient de representar-se un futur millor, sobre la base de decidir, selectivament, què fer amb elements que es reconeixen

com a representatius del passat. Aquest exercici de construcció dels béns patrimonials es fa, però, a partir de projectes de futur que es poden articular al voltant de valors simbòlics particulars o universals o, també, d'un valor econòmic que converteix la patrimonialització en una inversió. Això contribueix a fer que els processos de construcció patrimonial siguin especialment significatius en situacions de conflicte social. Els actors que els experimenten, participen fins a cert punt, d'una gramàtica institucionalitzada, en un diàleg entre passat, present i futur, i amb veus i posicions plurals. A més, si bé actualment les institucions continuen mantenint la darrera paraula —de la mà d'experts—, quan es tracta de sancionar processos de patrimonialització, també acaben reconeixent-hi el paper tant d'emprenedors com de consumidors i d'una ciutadania capaç de mobilitzar-se per defensar el patrimoni. Part d'aquesta ciutadania, per altra banda, mira de fer del patrimoni una ferramenta de contrapoder, reformulant més o menys la retòrica institucional perquè aquella defensa signifiqui lluitar per un futur millor.

En definitiva, els processos de patrimonialització posen en relleu l'aprenentatge i la transmissió d'una actitud de respecte transgeneracional, envers la vida, en les seues diverses manifestacions, a la vegada particulars i universals; fins i tot les que són incòmodes o doloroses i conflictives. Les pràctiques de patrimonialització assenten, així, les bases perquè els béns patrimonialitzats es mantinguen d'alguna manera, sense oblidar que les transformacions socials del present configuren un context decisiu perquè s'establisca precisament i de forma profunda la relació especial entre passat i futur que evoca el terme *patrimoni*.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALONSO HERNÁNDEZ, Pablo (2015). «The heritage machine: the neoliberal order and the individualisation of identity in Maragatería (Spain)». *Identities: Global Studies in Culture and Power*, vol. 22, núm. 4, p. 397-415.
- ANDREU, Agustí (2008). «De l'objecte etnogràfic al patrimoni etnològic. Antropologia, patrimoni i museus». *Revista Valenciana d'Etnologia*, núm. 3, p. 13-41.
- ARIÑO, Antonio (2002). «La expansión del patrimonio cultural». *Revista de Occidente*, núm. 250, p. 129-150.
- BEATTIE, John (1986). *Otras culturas*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica.
- BERGER, Peter; LUCKMANN, Thomas (1988). *La construcció social de la realitat. Tractat sobre sociologia del coneixement*. Barcelona: Herder.
- BORTOLOTTI, Chiara (2014). «La problemàtica del patrimonio cultural immaterial». *Culturas. Revista de Gestión Cultural*, núm. 1, p. 1-22.
- CONRAD, Peter (1992). «Medicalization and Social Control». *Culturas. Annual Review of Sociology*, núm. 18, p. 209-232.

- DAVALLON, Jean (2014). *El juego de la patrimonialización*. A: ROIGÉ, Xavier; FRIGOLÉ, Joan; MÁRMOL, Camila del (ed.). *Construyendo el patrimonio cultural y natural*. València: Germania, p. 47-76.
- FIORAVANTI, Hernán (2022). *La destrucción creativa de Velluters. Urbanismo neoliberal, gentrificación y turistificación en un barrio de Valencia*. Madrid: CSIC.
- GUIL, Mireia (2023). *De festes locals a patrimoni cultural immaterial de la UNESCO: la patrimonialització de les festes del foc als Pirineus*. Tesis doctoral dirigida per Xavier Roigé i Camila del Mármol. Facultat de Geografia i Història. Universitat de Barcelona.
- HARVEY, David (2007). *Breve historia del neoliberalismo*. Madrid: Akal.
- HEINICH, Nathalie (2009). *La fabrique du patrimoine. De la cathédrale à la petite cuillère*. París: Éditions de la Maison de Sciences de l'homme.
- KIRSHENBLATT-GIMBLETT, Barbara (2004). «El patrimonio inmaterial como producción metacultural». *Museum International*, núm. 221, p. 52-67.
- MCCANNELL, Dean (2013 [1976]). *The tourist: A new theory of the leisure class*. Berkeley: University of California Press.
- MONCUSÍ FERRÉ, Albert (2005). «La activación patrimonial y la identidad». A: HERNÁNDEZ MARTÍ, Gil-Manuel [et al.]. *La memoria construida. Patrimonio cultural y modernidad*. València: Tirant lo Blanch, p. 91-121.
- POLANYI, Karl (1995 [1957]). «El sistema económico como proceso institucionalizado». A: VELASCO, Honorio M. (comp.). *Lecturas de Antropología Social. La cultura y las culturas*. Madrid: UNED, p. 385-411.
- PRATS, Llorenç; SANTANA, Agustín (2005). «Reflexiones libérrimas sobre patrimonio, turismo y sus confusas relaciones». A: PRATS, Llorenç; SANTANA, Agustín (coord.). *El encuentro del turismo con el patrimonio cultural: concepciones teóricas y modelos de aplicación*. Sevilla, FAAEE/ASANA, p. 9-25.
- SANTAMARINA, Beatriz (2005). «Una aproximación al patrimonio cultural». A: HERNÁNDEZ MARTÍ, Gil-Manuel [et al.]. *La memoria construida. Patrimonio cultural y modernidad*. València: Tirant lo Blanch, p. 21-51.
- (2011). *Desvistiendo lo inmaterial. Viejos ropajes para tiempos ávidos: la(s) disputa(s) por la definición del patrimonio(s)*, *Actas del XII Congreso de Antropología, León*, p. 1409-1419.
- SANTAMARINA, Beatriz; MÁRMOL, Camila del (2020). «Para algo que era nuestro... Ahora es de toda la humanidad: El patrimonio mundial como expresión de conflictos». *Chungara. Revista de Antropología Chilena*, vol. 52, núm. 1, p. 161-173.
- SANTAMARINA, Beatriz; MONCUSÍ Ferré, Albert (2013). «Manifiestos y latencias en la Valencia de las guías turísticas». A: CUCÓ GINER, Josepa (ed.). *Metamorfosis urbanas. Ciudades españolas en la dinámica global*. Barcelona: Icaria, p. 259-283.

- (2015). «El mercado de la autenticidad. Las nuevas ficciones patrimoniales». *Revista de Occidente*, núm. 410, p. 93-112.
- VAN GEERT, Fabien; ROIGÉ, Xavier (2016). «De los usos políticos del patrimonio». A: VAN GEERT, Fabien; ROIGÉ, Xavier; CONGET, Lucrecia (coord.). *Usos políticos del patrimonio cultural*. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 9-25.